

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/40/85-88>

Yunis Nəsbli
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
yunisnesiboff2608@gmail.com

Xərclərin uçotu və audit qiymətləndirilməsi

Xülasə

Müəssisədə gəlirlərin və xərclərin uçotunun təkmilləşdirilməsi yönündə müasir zamanın tələblərinə uyğun olaraq bir sıra işlər aparılır. Keçmiş sözü gedən metodların zamanla öz funksiyasını yerinə yetirə bilməməsi, aktuallığını itirməsi, dünyada yeni anlayışların və yeni fenomenlərin yaranması da yeni növ uçot prosedurlarının yaranmasına və inkişafına öz təsirini göstərməkdədir. Bu zaman müəssisənin fəaliyyət sahəsindən, istehsal etdiyi məhsullardan və ya xidmət növlərindən asılı olaraq, hər bir müəssisəyə görə spesifik fərqliliklər də nəzərə çarpır.

Məqalədə qarşıya qoyulan suallar cavablandırılmışdır. Bu zaman xərclərin və gəlirlərin bir əlaqələrinin ayrıca təhlili aparılmış və bu spektorda məlumatlar verilmişdir. Əgər gəlirlərin, pul vəsaitlərinin defisiti baş verərsə, bu özlüyündə çox böyük neqativ hallara gətirib çıxarır. Bu zaman bütövlükdə müəssisələr öz öhdəliklərini icra edə bilmirlər. Gəlirlərin müasir dövrdə aktuallığını araşdırmaq üçün onların çatışmadığı zaman hansı neqativ hallar yaratmasına diqqət yetirmək də lazımdır.

Açar sözlər: *tələb, qiymət, xərclər, maya dəyəri, təklif, kalkulyasiya*

Yunis Nasibli
Baku Business University
Master student
yunisnesiboff2608@gmail.com

Cost Accounting and Audit Evaluation

Abstract

In the enterprise, a number of works are being carried out in accordance with the requirements of modern times in order to improve the accounting of income and expenses. The failure of the previously mentioned methods to fulfill their function over time, their loss of relevance, the emergence of new concepts and new phenomena in the world also have an impact on the creation and development of new types of accounting procedures. At this time, depending on the field of activity of the enterprise, the products it produces or the types of services, specific differences are noticeable for each enterprise.

The questions raised in the article have been answered. At this time, a separate analysis of some indicators of expenses and income was carried out and information was given in this spectrum. If there is a deficit of incomes and funds, this in itself leads to very large negative situations. At this time, enterprises as a whole cannot fulfill their obligations. In order to examine the relevance of income in modern times, it is also necessary to pay attention to what negative situations it creates when it is lacking.

Keywords: *demand, price, costs, cost, offer, calculation*

Giriş

Gəlir anlayışının müasir dövrdə aktual bir sahə kimi öyrənilməsi səbəblərindən biri də onun qiymət amilidir. Gəlirin qiymət amili, onun sabit maliyyə və yetkin gəlirin formalaşması sisteminin qiymət səviyyəsi ilə şərtlənməsidir. Qiymət sistemi, bu amilin səviyyəsindən asılı olaraq, gəlirlərin məhdudlaşdırıcı və ya artımı amili rolunu oynaya bilər. Bunun əsas səbəbi ayrı-ayrı məhsullara olan

tələbatın, onun qiymətindən asılı olmasıdır. Bu asılılıq tələbin funksiyası adlandırılır. Sözügedən bu asılılıq repressiya metodu ilə "qiymət satış həcmi" qaydasında proqnozlaşdırılır. Beləliklə, qiymət və müəssisələrin gəlirləri, mənfəəti arasındakı əlaqə özünü əsasən aşağıdakı istiqamətdə əks etdirir ("Mühasibat uçotu haqqında" Azərbaycan Respublikası 29 iyun 2004-cü il tarixli Qanunu, 2005):

- a) qiymətlə rentabellik arasındakı əlaqə;
- b) tələbi stimullaşdırma;
- c) qiymət, rəqabət strategiyası baxımından;
- d) xərclər, xərclərin geri qaytarılması, zərərli və zərərsiz istehsal baxımından;
- e) qiymət və istehsal həcmindən asılı olaraq.

Tədqiqat

Xərclərin öyrənilməsinə nəzər yetirdikdə isə aparılmış intensiv araşdırmalardan savayı, müəssisələrin xərclərinin uçotu zamanı xüsusi olaraq xarakteristikaların qeyd olunmaması, uçotun analitik xüsusiyyətləri və sözü gedən uçotun operativliyinin yüksəldilməsi istiqamətinin zəif araşdırılması onun müasir dövrdə inkişafı yönündə öyrənilməsini aktual edir (Nazirlər Kabinetinin "Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartlarına keçmək məqsədilə Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının 2003-2007-ci illərdə hazırlanması və tətbiqi üzrə proqramı" – 20 fevral 2003-cü il tarixli 29 sayılı Qərar).

Xərclərin uçotu mühasibat uçotunda ən vacib yerlərdən birini tutur. Xərclərin uçotunun aparılmasında əsas məqsəd bütün xərclərin ümumiləşdirilməsi, məhsul, iş və xidmətlərin maya dəyərinin hesablanmasıdır.

Sözügedən və qarşıya qoyulmuş bu problemin öyrənilməsi zamanı aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi əsas sayılır ("Azərbaycan Respublikasının 2007-2009-cu illər Dövlət büdcəsinin icrası haqqında" hesabatlar). Müəssisədə məhsul istehsalı, işlərin yerinə yetirilməsi və xidmətlərin göstərilməsi ilə əlaqədar bütün mövcud faktiki xərclərin, qeyri-istehsal xərclərinin ayrı-ayrı sahələrində baş vermiş itkilərinin tam və etibarlı şəkildə, vaxtında uçot və hesabatda əks etdirilməsi; Materialların sərfiyyatı və əməyin səmərəliliyi nəzərə alınmaqla əvvəlcədən təyin olunmuş normalar əsasında müəssisənin istifadəsində olan material, əmək, maliyyə və s. resurslardan düzgün istifadə olunmasına nəzarətin olması; Bitməmiş istehsal qalığı, hesabat dövrləri, görülən iş və xidmətlər üzrə istehsal xərclərinin əsaslandırılmış şəkildə bölüşdürülərək məhsul, iş və xidmətlərin maya dəyərinin dəqiq hesablanması; Gələcək dövrdə xərclərin hansı yöndə hərəkət edəcəyi barədə qiymətləndirmə aparıldığı zaman keçmiş dövrdə baş verən xərclərin dəyişmə tendensiyasının ortaya çıxarılması; Hər hansı bir məhsul növünün və ya kateqoriyasının istehsaldan çıxarılması, yaxud onun yeni növünün istehsalına başlanılması qərarlarının verilməsi, yeni texnologiyalardan istifadə olunmasının səmərəliliyinin hesablanması və s., digər bir sözlə desək – planlaşdırma; Maya dəyəri kalkulyasiya olunmuş məhsullar üzrə xərcləri uçota alsaq, kalkulyasiya obyektləri və xərclərin uçot obyektləri üst-üstə düşmüş olar. Bu da, əslində, məhsulun maya dəyərinin hesablanması zamanı daha dəqiq olmağa imkan yaradır. Lakin xərclər kalyulyasiya obyektləri üzrə deyil, daha geniş spektrumda aparılırsa, onları məhsul növləri üzrə metodlara ayırmaq vacib sayılır (Kommersiya təşkilatları üçün MMUS-un konseptual əsasları, 2007). Fəaliyyətə başlamış hər bir müəssisənin ilkin məqsədi gəlir əldə etmək olduğundan, onun öyrənilməsi müəssisələrdə əsas amillərdən biri hesab olunur. Gəlirlərə nəzər yetirdiyimizdə onun öyrənilməsi də bir neçə əsasla ayrılır. Gəlirlərin ümumilikdə bir çox mənbələri, amilləri mövcuddur. Bu həm gəlir əmələgətirən mənbələrin və amillərin öz təbiəti ilə sıx bağlıdırsa, digər bir tərəfdən isə gəlirlərin tipləri özlüyündə təbiətlə şərtləşir. Firmanın ümumi gəliri ilə onun satılmış məhsulunun dəyəri üst-üstə düşür. Lakin burada diqqət yetirilməlidir ki, ümumi gəlir xalis gəlir mənasına gəlmir. Bu zaman ümumi gəlirdən əsas kapitalın amortizasiyasını, dövriyyə kapitalı ilə bağlı olan xərcləri çıxmaq vacibdir. Müəssisədə gəlirlərin və xərclərinin uçotunun təkmilləşdirilməsində əsas məqsəd sözügedən bu anlayışların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasıdır. Bunun üçün müasir bazar iqtisadiyyatında elmi cəhətdən əsaslandırılmış şəkildə uçot əməliyyatlarının həyata keçirilməsi vacib amildir. Bu zaman gəlirlərin və xərclərin təsnifatının müasirləşdirilməsiylə bağlı nəzəri və praktiki təkliflər sistemini formalaşdırmaq və həyata keçirmək lazımdır (6 №-li "Gəlirlər" üzrə kommersiya təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartı).

Məsrəflərin iqtisadi elementlərə görə təsnifatı, onların kalkulyasiya maddələrinə görə təsnifatından bir sıra cəhətlərinə görə fərqlənir. Bu zaman kalkulyasiya maddələrinə görə ilk növbədə cari dövrə aid edilən istehsal və məhsulların reallaşdırılması ilə bağlı olan xərclər əks etdirilməkdədir. Əksinə, iqtisadi elementlər üzrə xərclərə nəzər yetirdikdə isə, tamamlanmamış istehsalatla bağlı qalıqların artımına çəkilmiş, həmçinin gələcək dövrün xərclərinə aid olan məsrəfləri də əhatə edən cari hesabat dövrünə aid müəssisənin sərf etdiyi bütün istehsalat resursları daxildir. Elementlərə nəzər yetirdikdə iqtisadi tərkibinə görə yekcins olan xərclər aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır ("Gəlir" adlı 18 №-li Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartı):

- material xarakterinə malik xərclər;
- əmək xarakterinə malik xərclər;
- kompleks pul ödənişləri şəklində olan xərclər.

Maya dəyərini əgər iqtisadi elementlər üzrə təsnifləşdirsək, onda aşağıdakı xərcləri də ayırd etmək lazım gəlir:

- geri qaytarılmış materialların dəyəri çıxılmaqla material xərcləri;
- əməyin ödənişi üzrə olan xərclər;
- sosial sığortaya olan köçürmələr;
- əsas vəsaitlərin amortizasiyası;
- digər xərclər.

Yuxarıda qruplaşdırılmış bölmələr bütün müəssisələr üçün vacib hesab olunur. İstehsalat xərclərinin qruplar üzrə olan icmalı xərclərin iqtisadi elementlər üzrə qruplaşdırılmasına əks olunmuşdur. Məsrəflərin kalkulyasiya maddələrinə görə qruplaşdırılması üsulu məhsulun (iş və xidmətlərin) maya dəyərinin daha dəqiq hesablanması üçün tətbiq olunur (Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının statistik göstəriciləri, 2010; Müəssisələrin mühasibat uçotunun hesablar planı və onun tətbiqinə dair təlimat, 2003).

Nəticə

Aparılmış tədqiqatdan belə nəticəyə gəlmək olar ki, hal-hazırda müəssisələrdə gəlirlərin və xərclərin uçotunun təkmilləşdirilməsi kifayət qədər aktual hesab olunur. Gəlirlərin və xərclərin uçotunun təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar aparılan tədqiqatın sonunda əldə olunmuş bir sıra nəticələrə diqqət yetirmək lazımdır:

1. Bazar iqtisadiyyatın şəraitində yeni istehsal növlərinin yaranması, innovativ yeniliklər, xidmət çeşidlərin artması, bir sıra yeni rəqabət istiqamətlərinin meydana gəlməsi, müəssisənin gəlirlərinin artırılmasında olan marağı və bu artımın əsaslı səbəblərə aidiyyatı müasir dövrdə bu sahənin öyrənilməsində prioritetdir.

2. Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları uyğunlaşdırılmasının daha da dərinlən öyrənilməsi və bu yolda görülən işlərdir. Hazırkı hesablar planında analitik hesabların köməyi ilə daha çox hesabların əldə edilməsi mümkündür. Bunun da əsas səbəbi onun üç rənzli şifrlərdən ibarət olmasıdır. Bu da, təbii ki, gəlirlərin və xərclərin uçotunun daha da təkmilləşdirilməsinə və dəqiq əks etdirilməsinə şərait yaradır;

3. Mühasibat uçotunda ən informativ yöndə məlumatlar maya dəyəri və istehsal xərclərinin uçotunda əks olunur. Gəlirlərin və xərclərin uçotunda müasir sistemlərin tətbiqi (misal üçün ABC sistemi) müasir bazar iqtisadiyyatında mühasibat uçotunda informasiya əldə olunmasını əsaslı surətdə artırır. Bu zaman həm də maya dəyərinin hesablanması dəqiqliyi də nəzərəcarpacaq qədər artır. Son illərdə hətta misal olaraq göstərilən ABC sistemi zamanla idarə olunan sistem yaradılmışdır. Bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, müasir dövrdə zaman amili bir çox məsələlərin həllində mühüm rol oynayır.

4. Müəssisələrdə gəlirlərin və xərclərin uçotunun təkmilləşdirilməsi sahəsində irəli sürülən nəticələrdən biri də mühasibat sisteminin avtomatlaşdırılması və kompüterləşdirilməsidir. Bu müəssisə fəaliyyətinə çox böyük dərəcədə təsir göstərir, hesabatların tərtib olunmasını əsaslı dərəcədə asanlaşdırır.

Qeyd etdiyimiz məsələlər araşdırmaqla biz müəssisədə xərcləri tam olaraq təhlil edə bilərik.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının statistik göstəriciləri.* (2010).
2. *"Azərbaycan Respublikasının 2007-2009-cu illər Dövlət büdcəsinin icrası haqqında" hesabatlar.*
3. *18 №-li "Gəlirlər" üzrə Mühəsibat Uçotunun Beynəlxalq Standartı.*
4. *6 N-li "Gəlirlər" üzrə kommersiya təşkilatları üçün Milli Mühəsibat Uçotu Standartı.*
5. *Kommersiya təşkilatları üçün MMUS-un konseptual əsasları.* (2007).
6. *"Mühəsibat uçotu haqqında" Azərbaycan Respublikası 29 iyun 2004-cü il tarixli Qanunu.* (2005).
7. *Müəssisələrin mühəsibat uçotunun hesablar planı və onun tətbiqinə dair təlimat.* "Tərəqqi" MMC. (2003).
8. *Nazirlər Kabinetinin "Beynəlxalq Mühəsibat Uçotu Standartlarına keçmək məqsədilə Milli Mühəsibat Uçotu Standartlarının 2003-2007-ci illərdə hazırlanması və tətbiqi üzrə proqramı" – 20 fevral 2003-cü il tarixli 29 sayılı Qərar.*

Daxil oldu: 10.08.2024

Baxışa göndərildi: 02.09.2024

Təsdiq edildi: 27.09.2024

Çap olundu: 30.10.2024